

ב

מי שמאמין בשלום הנצחי מאמין
 גם במשיח; ולא במשיח שכבר בא,
 ככיכול, אלא במשיח שצריך עוד לבוא
 וגם בוא יבוא.
 הרמן כהן

רעיון השלום בצורתו המודרנית, שהביאה לידי תנועת השלום מתחיל מתקופת ההיסטוריה החדשה. שרשיה של צורה זו נעוצים באותו המעבר מחשכת ימי הבינים אל אור התקופה החדשה, הידוע בשם „התחיה“ ו„ההומאניסמוס“. חדושה הגדול של המהפכה הרוחנית הכבירה, שבאה אז לעולם היה דוקא בהתקוממות, בכונה או שלא מדעת, נגד הכנסת הנוצרית, שבימי גדולתה הארוכים הראתה את מהותה האמיתית בכל מערומיה. זו ידעה רק את האלהים ואת השטן, אבל לא את האדם ואישיותו. לנגד ציניה היו אך ורק מלכות שמים ויסורי הגיהנום, אבל לא פרובלימות החיים ועולם הזה. אולם הן, הפרובלימות הללו, התפרצו סוף סוף והתחילו תובעות את זכויותיהן. השאלות החלוניות הגדולות שהתעוררו אז גלו את הארץ ומלואה, תבל ויושבי בה. הפרוודור נעשה טרקלין. האינדיווידואליות, האישית והלאומית, הלכה ודרשה את ספוקה, הלכה ונעשתה עיקר בחיים. לעומת כל-עולמיותה של הכנסת הקאתולית נולדה המדינה החולנית, הלאומית, ויחד אתה הופיע באופן טבעי והכרחי גם המשפט בין-הלאומי על כל פרובלימותיו, שאחת מהן היא גם פרוב-לימת השלום.

פרובלימה זו, שמתוכה נובעות הרבה פרובלימות אחרות, משמעותה לא רק איך למנוע בעד מלחמות ואיך לשמור על השלום, אלא גם באיזה אופן לנהל את המלחמה, אם היא כבר פרצה, כדי שהריסותיה ואכזריותיה תהיינה מינימאליות וכן איך לכרות אחרי גמר המלחמה ברית-שלום יציב

בין שני הצדדים, שלהבא לא תהיינה סבות ואמתלאות למלחמות חדשות ביניהם. איזו זכויות ישנן להנלחמים בשעת המלחמה ובזמן המלחמה, מהן זכויותיו של הצד המנוצח ומה משפטו של הצד המנוצח? כל הפרוב-לימות הללו הן פרובלימות משפטיות ומוסריות, שפתרוןן תלוי לא רק במשפט החיובי, המנהגי והכפיתי, אלא גם בהשקפות המשפטיות והפילור-סופיות הכלליות. פרובלימת השלום היא לא רק פרובלימה של המשפט הממלכתי ובין-הלאומי, אלא גם פרובלימה של פילוסופית המשפט ופילור-סופית המוסר. נביאי ישראל תפסו את אידיאת השלום מצד הרגש המוסרי הטהור והתביעה המוסרית המוחלטת, ולפיכך הם כל כך קצוניים באידיאל השלום שלהם, "לעתיד לבוא". אולם הפילוסופיה החדשה עשתה אידיאה זו לפרובלימה מעשית והתחילה לטפל בה מצד העיוני בהתחשבות עם המציאות ובשביל המציאות. אם מחשבותיה ודרכיה של הפילוסופיה החדשה רחוקות מרחק רב מאד ממחשבותיהם ודרכיהם של הנביאים, הנה, בכל זאת, יש ביניהם תמיד נקודות מגע אחת, שבה שניהם נפגשים. נקודה זו, המשמשת נקודת אחוד או פרוד בניהם, היא נקודת המוסר ואין פלא, וגם לא מקרה בעלמא, שעמנואל קאנט דוקא, אשר, למרות כל שנאתו הגדולה והגלויה אל היהדות, היה כל כך קרוב אל מוסר הנביאים והיהדות, נעשה לפילוסוף השלום בהא הידיעה ושהוא ולא אחר נתן את הבסיס הפילוסופי לרעיון השלום בצורתו המודרנית.

קאנט לא חדש, אמנם, הרבה ברעיון השלום. בעיקר הדבר כבר קדמוהו אחרים. ברם הוא בסס אותו כיד ה' הטובה עליו והלבישו לבוש פילוסופי אמיתי. הצורה, שפרובלימת השלום קבלה אצלו, היא פשוטה אבל עמוקה. גלגוליה של פרובלימה זו עד קאנט הם מענינים מאד. מחיק "התחיה" ו"ההומאניסמוס" ומתוך התסיסה הבקרתית נגד הכנסת הקאטולית נולדה ה"פורמאציה הדתית", שהיתה במדה פחות או יותר גדולה גם שיבה אל כתבי הקודש. תורת הנביאים ואידיאל השלום שלהם חדרו לתוך שדרות האוכלוסין הרחבות ונעשו יותר פופולאריים. בפרובלימת השלום התחילו יותר ויותר להתענין ולהתוכח עליה. הרבה גרמו לכך גם המלחמות המרובות של תקופה ההיא. רבים מגדולי הדורות ההם לא יכלו להשלים עם שפיכת הדמים ההדדית וההרג הרב שלהן ויצאו נגדן או חפשו דרכים איך למנוע בעדן או איך להכניס בהן חוקיות יותר וצורה אנושית יותר. את הצעדים הראשונים והרותמים עוד בכונן זה אנו רואים כבר

במאה הארבע-עשרה (Pierre Dubois), שהביע בשנת 1305 את הרעיון בדבר קביעת בית-דין בין-ממלכתי תמידי; מארסיליוס מפאדובה, בעל הספר המפורסם "Defensor pacis", שהופיע בשנת 1324 ושבזו הוא מציג, כי אספות-הכנסת תשמנה באות-כח למדינות האירופיות בתור הסתדרות בין-ממלכתית למען השלום) ובמאה החמש-עשרה (מלך בוקמיה גיאורג פודיבֶּראד, 1420–1471, שחשב להוציא לפועל ברית-שלום תמידית בין הנסיכים הנוצריים; הקיסר מפסימיליאן הראשון, שהכריז בשנת 1495 את השלום הנצחי בין הארצות הגרמניות – Ewiger Landfrieden – וסדר בית-דין קבוע – Reichskammergericht – בשבילן). ברם ביחוד געשתה פרובלימת השלום לענין רב החל ממאה השש-עשרה. במשך כל המאה הזאת אינם חדלים לעסוק בשאלת השלום ואינם פוסקים מלהתוכח בעד המלחמה ונגדה. אנשים גדולים והוגי דעות מטפלים בשאלות הללו ודנים עליהן בכבוד ראש וביניהם שמות מזהירים כמו אראסמוס מרוטרדם, Montaigne, קאמפאנֶה, תומאס מורוס (מחבר ה"אוטופיה"), וכו'. בשנת 1598 הופיע חבורו של האיטלקי Gentilis —: „De jure belli, libri tres", שבסס בפעם הראשונה את המשפט המלחמתי. באותו זמן בערך הגו ושאפו היינריך הרביעי (1553–1610), מלך צרפת, והוזיר הגדול שלו Sully (1560–1641) ליסד „רפובליקה נוצרית", שתאחד את המדינות הנוצריות באירופה, עם קנאט בן ששים חברים בראשן ועם בית-דין עליון, שיחרוץ משפט בכל דברי ריב ומדון בין המדינות המאוחדות האלה. עד כמה שתכנית זו היתה עדיין בוסר אפשר לראות מזה, שכונתה היתה לאחד רק את המדינות הנוצריות ושאוחד זה צריך היה להטיל על כל המדינות המאוחדות את החובה המשותפת להלחם עם טורקיה ותנאי הותנה למפרע, שאם רוסייה תתנגד למלחמה משותפת זו — אזי להלחם גם בה (1).

זמן מועט אחרי מות היינריך הרביעי התחילה המלחמה הגדולה והנוראה הידועה בשם מלחמת שלשים השנה, שגרמה עוד יותר להגדלת

(1) על כל זה ועל הדברים הבאים להלן עיין אצל ד"ר טלמר בספרו הנזכר ואצל Alfred H. Fried בספריו: Handbuch der Friedensbewegung, מהדורה שניה (ברלין ולייפציג) 1911–1913; Die moderne Friedensbewegung (לייפציג, אצל Teubner) 1907; וכן אצל קרל פורלנדר בהמבוא אל „השלום הנצחי" של קאנט, מהדורה שניה, (לייפציג 1919).

ההתענינות ברעיון השלום ולהתפתחותו. בשנת 1623 פרסם הצרפתי Emeric de Lacroix או Emeric Crucé (פסיכדונונימ?) „Le Nouveau Cynée ou discours d'Etat représentant les occasions et les moyens d'establiir une paix générale et la liberté de commerce par tout le monde” — הספר מוקדש להמלכים ולהנסיכים של הזמן ההוא ואליהם פונה המחבר בדבריו. הוא חושב, כי תאוותיהם של המושלים ורדיפתם אחרי הכבוד הן הן שמביאות מלחמות לעולם, ולפיכך הוא מתחנן לפניהם, שיכבשו את יצרם, ואומר, כי גדולתו של המלך אינה תלויה בהרחבת גבולי ממלכתו. יותר ממה שהמלחמה מנחילה כבוד היא עלולה להביא לידי דראון עולם, וכל כבוד שבא על ידי שפיכת דמים — חרפה טובה הימנו. הספר מוסיף לדבר על הטוב הרב של השלום ועל הרעות הגדולות הבאות בעקבי המלחמה על המסחר, האומניות והמדעים. כמו כן הוא מרבה לדבר על האחווה והאחדות של המין האנושי, על הסבלנות הדתית ועל התנאים הדרושים בשביל שלום יציב ותמידי. לשם שלום כזה הוא מציע לכוונן קונגרס תדירי שבו תשתתפנה לא רק המדינות האירופיות, אלא גם פרס, סין, כוש והודו. בפעם הראשונה הוא מביע את הדעה, כי בסיס ויסוד לשלום משמש המסחר החפשי. בנוגע למלחמות הדתיות של זמנו הוא אומר: „מוטב שנניח את הפיאולוגיה, שהיא למעלה משכלנו, ונעסוק ברפואה ואומניות המביאות תועלת להחיים”. וביחס אל המלחמות החזוניות הוא שואל: „למה זה עלי לחפוף ברעתו של האנגלי או של הספרדי, האמנם אך ורק מפני שאני צרפתי?” והוא מאמין באמונה שלמה, שאפשר לו להשלים לפנות את הדרך לגשום החוקים ותקונם, להקטנת המסים, להמעטת הצניות ולהגדלתו של ישוב העולם.

מראשי פריקים אלו אנו כבר רואים את הצעד הגדול באמת, שרעיון השלום צעד קדימה על ידי לאקרווא. בעוד שנתים — בשנת 1625 — פרסם החכם ההולנדי הוגו גרוציוס את ספרו המפורסם והחשוב עד למאוד: „משפט המלחמה והשלום” („De jure belli ac pacis”), שיחד עם ספרו הקודם „הים החפשי” („Mare liberum”), אשר הופיע עוד בשנת 1609, יצרו תקופה חדשה במקצוע זה ויסדו את המשפט בין-הלאומי המודרני. לפני זה חשבו את הים, דוגמת היבשת, לרכושה הפרטי של מדינה זו או זו. הממלכות הגדולות היו מחלקות ביניהן את הימים הגדולים ואת

האוקינוס והאפיפירוס חשבו את עצמם למויפי-כח לתת במתנה ימים שלמים. אולם גרוציוס הביא את הפרינציפ של חופש הימים לעולם. למנוע בעד מלחמות זוהי, לפי דעתו, חובתם העליונה של המושלים ושל העמים והאמצעי הטוב והבטוח ביותר לזה הוא, חוץ מקונגרס אירופי, בית-דין של בוררים.

לגרוציוס היתה השפעה גדולה על בני דורו ועל הבאים אחריו. מחצית השניה של המאה השבע-עשרה עשירה מאד בחבורים ותכניות המוקדשים לפרובלימת השלום. בין החכמים שעסקו וטפלו בשאלות הפרובלימה הזו כדאי להזכיר ביחוד את הגרמנים שמואל פופ'נדורף (ספרו *Jus naturale et gentium* – המשפט הטבעי ובין-הלאומי – הופיע בשנת 1671) וכריסטיאן תומאסיוס (ספרו *Fundamenta juris naturale et gentium* – יסודי המשפט הטבעי ובין-הלאומי – יצא לאור בשנת 1705) ואת הצרפתי פ'ינגילון (1715–1651). זה האחרון כבר הביע אפילו את הדעה, כי אין בין כבוש מלחמתי לגניבה פשוטה ולא כלום.

בעצם הזמן הזה נוסדה באנגליה הכתה הדתית המפורסמת של הקוואקרים, שאחד מעיקריה היה תמיד התנגדות קצונית ועקבית למלחמה ושעד היום הזה היא נשארה נאמנה לו. מיסד הכתה הזאת, שהלכה ונתפתחה להסתדרות אדירה, היה סנדלר אחד בשם Georg Fox (1624 – 1691), שבמדברות אש הרבה להטיף לשלום בכל ערי אנגליה וביחוד בלונדון. אחד מן הנוהים אחריו היה William Pen (1644–1718), שיסד אחר כך באמריקה את מדינת פנסילוואניה ושפרסם בשנת 1693 ספר בשם „*Essay on the present and future peace in Europe*” (על אודות השלום באירופה בהווה ובעתיד), שהנהו כבר קרוב על פי רוחו אל תנועת השלום המעשית של זמננו. פן דורש, שבכל שנה, אבל בשום אופן לא פחות מפעם בשנתיים או בשלש שנים יתאסף קונגרס אירופי, שידון ויחליט על כל הסכסוכים בין-הלאומיים. אם משהו לא ירצה להגיש את דינו לפני הקונגרס או להכנע להחלטתיו, או על כל המדינות האחרות לכוף אותו לכך על ידי פעולה משותפת ומאוחדת.

ספרו של פן עומד על מפתן המאה השמונה-עשרה, שהכינה ונתנה לעולם את המהפכה הצרפתית הגדולה ושהצטיינה בהשכלתה החפשית (דור האנציקלופדיסטים), בדעותיה המדיניות (רוסו ומונטסק'יה) ובספקנותה הפילוסופית (דוד יום) אשר הביאה לידי השיטה הבקרתית של צמנאל

קאנט. המהפכה הצרפתית עם סיסמאות השלום הגדולים שלה בדבר החופש, השויון והאחווה נסתיימה, אמנם, במלחמותיו הנוראות של נפוליון ו„בברית הקדושה“ הריאקציונית של שנת 1815. אבל הרעיונות הפילוסופיים והמדעניים הגדולים של המאה השמונה-עשרה נשאו עד היום הזה. גם רעיון השלום בשל לגמרי במשך המאה הזאת. בתחילתה מופיע הצרפתי ס"ט פִּי י ר (Abbé Charles Iréné Castel „Projet de la paix הגדול עם ספרו (de St. Pierre, 1658 — 1743. „perpetuelle etc.“ (הצעה בדבר השלום הנצחי, וכו') בעל שלשה כרכים, שיצא לאור בשנות 1712—1716, נתרגם לשפות אחרות ועורר תשומת לב מרובה. בשנת 1728 יצא, לשם הפצת דעותיו, קצור ממנו על ידי המחבר ובשנת 1761 יצאו לקטים ממנו על ידי ז'ן ז'ק רוסו, שהכניס לתוכם גם מרעיונותיו ומחשבותיו הוא. המחבר לא היה תלמיד חכם שתורתו אומנתו, אלא מדינאי מעשי. בקונגרס השלום באוטרכט (1712—1713), אשר שם קץ למלחמותיו של לודוויג הארבעה-עשר ויצר בפעם הראשונה כעין שווי משקל בין הממלכות האירופיות הגדולות, השתתף גם הוא בתור מזכירם של שני באי-כח צרפת וכאן הוא בא לידי הרעיון לכוונן באירופה שלום כללי ותמידי. הרעיון הפילוסופי העיקרי שלו הוא זה: אם האדם הטבעי יכול היה לצאת ממצבו הפראי ולעלות בהתפתחותו למדרגת חברה אזרחית, למה זה אי-אפשר, שגם עמים שלמים ילכו בדרך ההתפתחות הזאת? גם בחייהם של העמים הכל תלוי ברצון. בתור דוגמה היסטורית להתאחדות מדינית משמשות לו המדינות המאוחדות של שווייץ, הולנדיה וגרמניה. עיקרי הצעתו הם: א) המדינות הנוצריות באירופה (במספר 24) מתאחדות לשם השלום הנצחי לאגודה אחת, שאליה צריכים לצרף עד כמה שאפשר גם את המדינות המושלמיות ושבאראשה יעמוד סנאט תמידי (בעיר אוטרכט בתור עיר-שלום חפשית); ב) האגודה אינה מתערבת בענייניהן הפנימיים של המדינות המשתתפות בה; ג) מספר החיילים המזוינים של כל מדינה הוא מוגבל (לא יותר מששת אלפים); ד) כל שנוי-גבולין לא רק על ידי כבושים, אלא גם על ידי מתנות, ירושות, ויתורים, וכו' צריכים להפסק להבא לגמרי; (זה) כל הסכסוכים באים לפני בית-דין של בוררים וזה מחליט עליהם. — לעומת האידיאה בדבר יסוד ממלכה עולמית או מונארכיה אוניברסאלית, שתבטיח את השלום העולמי ושאליה שאפו רבים לא רק לפני ס"ט פִּי י ר, אלא גם

בימיו (מונטסקיה) ואחריו (נפוליון) משמשת כאן נקודת-מוצא הרעיון בדבר פְּדֵרָא צִיָּה שֶׁ עֲמִים, שבה כל מדינה ומדינה עומדת ברשות עצמה בצד שאר המדינות. אם אחד ממושלי המדינות לא יסכים להתחבר אל האגודה, מכריזים עליו שהוא אויב השלום ונלחמים בו עד ש'כנע או עד רדתו. סדור האגודה הוא דְמוֹקְרָאטִי: לכל מדינה ולכל מושל יש רק דעה אחת; לכל מושל שיש לו מיליון נתינים יש זכות דעה באגודה; מספר החיילים המזוינים שוה בכל מדינה ומדינה; המדינות הקטנות, שאין ביכלתן להחזיק מספר זה של חיילים מזוינים מקבלים תמיכה לשם זה מקופת האגודה, וכו'. שפת האגודה היא השפה המקובלת ביותר באירופה. על האגודה להנהיג בכל אירופה שיטה אחת של מטבעות, מדות ומשקלים וכמו כן תאריך אחד ולוח אחד.

ס"ט פִּיֶר, למרות כל חשיבותו הגדולה בשביל התפתחותה של פרובלימת השלום, לא היה, בכל זאת, מוכשר להוציא את מחשבתו לפועל. מצד אחד מצטיין בחבורו לא רק בחסרונות סגנוניים גדולים עד למאד, אלא גם בלְקוֹיִים פנימיים קשים. בהתאם לתנאי זמנו הוא עוד מבכר את המושלים על העמים ומדבר תמיד אל רבוני המדינות («הסוֹבְרָנִים»). כמִרְכֵּן הוא מתענין בעיקר במדינות הנוצריות והאירופיות בלבד. לידי רעיון השלום בשביל כל העולם וכל הגויים לא הגיע גם ס"ט פייר ולא הוא נתן לפרובלימת השלום את צורתה המוסרית המוחלטת. ומצד השני גם הדור לא היה עדיין מוכשר לכך. גם הגדולים והטובים ביותר שבבני דורו לא התרוממו אפילו עד הגובה של ס"ט פייר ובדרך כלל דעגו לו. גם לייבניץ (1716–1644) וגם וולטיר (1778–1694), ששניהם היו חסידים מובהקים לרעיון השלום, הטיפו, בכל זאת, למלחמה עם טורקיה ומתלוצצים על הצעתו של ס"ט פייר. זמן מועט לפני מותו כתב לייבניץ את הדברים האלה: «רעיונות כאלו טוב, אמנם, להכניס לתוך הקהל, אבל אי-אפשר להוציאם לפועל... אך וזיר הנוטה למות יכול להעזי' לעשות כדבר הזה, ורק אם אינו משאיר משפחה אחריו». בפעם אחרת הוא אומר: «דבר זה מזכירני את הכתובת שעל שער בית-קברות אחד: «שלום נצחי». אמנם, המתים אינם נלחמים יותר זה עם זה, אולם הנמצאים בחיים הם במצב אחר ומושלי המדינות אינם מתחשבים עם פסקי דינים». אותו היחס אנו רואים גם אצל וולטיר. את רעיונותיו של ס"ט פייר הוא מכנה בשם

„תלום שאי אפשר לו להתגשם בין המושלים, כמו בין הפיל והקרנף, בין הזאב והכלב.“ והמלך פרידריך הגדול מדבר בספרו „שיחות מתיים“ (1773) על „הלומי של הכומר ט"ט פייר, אשר כל העולם עושה אותו לצחוק“¹). רק רוסו נוטה לו חסד, וזושר את חבורו ל„ספר מלא דברי שכל (sensé)“ ואומר כי מאד חשוב שיש לנו ספר כזה. אבל גם הוא מבקר אותו. הקושי הגדול הוא, לפי דעתו, לא בנמוקים הציוניים, אלא בהעבודות. המושלים אינם מבינים את האינטרסים האמיתיים שלהם וכל מחשבותיהם הן אך ורק להרחיב את גבולי מדינותיהם כלפי חוץ ואת שלטונם המוחלט (האבסולוטי) כלפי פנים. הבטויים השגורים בפי המושלים ופקידיהם בדבר „התועלת הצבורית“, „אושר הנתינים“, „כבוד האומה“ וכיוצא בהם אינם אלא דברי צביעות. כמו שהאצילים מחשיבים את דו-הקרב על כל בתי-הדין ופסקיהם, כך גם רבוני העמים (הסוברים). ההבדל הוא רק בזה שאלו האחרונים מסכנים לא את חייהם הם, אלא את חיי נתיניהם. השלום יהיה איתן רק אז כשהאינטרסים של הפרט יפגעו להאינטרסים של הכלל, ברם לזה נחוצים אמצעי כפיה.

כך היה מצב הרוחות כשהופיעה בשנת 1795 המחברת הקטנה „השלום הנצחי“ מאת עמנואל קאנט²). במשך כל המאה השמונה-עשרה לא ירדה פרובלימת השלום מעל הפרק ולא פסקה לענין את החכמים ואת המדינאים בכל הארצות. על הנזכרים כבר אפשר להוסיף עוד שורה שלמה של שמות מפורסמים כמו לסינג, הרדר, שילר (גרמניה), בנפם, סוויפט, יום (אנגליה), מיראבו, Condorcet, Pétion (צרפת), וכו'. כלם דברו קשות על המלחמות, התנגדו להן, צדדו בזכות השלום, אבל אף אחד מהם לא נתן לפרובלימת השלום את ההגדרה האחרונה, לא כנס את דרישותיה לתוך פורמולה קצרה, לתוך מועט המחזיק את המרובה ולא הביאה לידי סיום לכל הפחות מצד העיוני.

המחברת „השלום הנצחי“ נכתבה על ידי קאנט לא במקרה. רעיון השלום הוא חלק בלתי נפרד מתורתו בכלל. לבעל „הצווי המוחלט“ אי-אפשר היה לעבור בשתיקה על התופעה הנוראה והמחרידה של הרג והרס

(1) על כל זה עיין: פריד בספרו הנזכר, עמוד 24-82 וקל פורלנדר במבואו

הנזכר ל„השלום הנצחי“ של קאנט, עמוד XII-XI.

2) Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf von Immanuel Kant.

הדדי המלך תמיד את חיי העמים. רגשותיו המוסריים ותודעתו המשפטית לא יכלו שלא לעמוד על פרובלימות המלחמה והשלום, הקשורות זו בזו. למרות עבודותיו המרובות והכבירות בבקורת ההכרה האנושית ויסודי המדע שלנו, ואולי דוקא לרגלי עבודותיו הללו, לא פסק קאנט מלעסוק תמיד בהתענינות גדולה גם בפרובלימות האלה. כבר בשנת 1784, ב„אידיאה להיסטוריה כללית מנקודת-ראות אזרחית-עולמית“ (Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht), הוא מדבר על אגודת העמים הגדולה, שפעם טבוא במקום המצב הפראי של עכשו ושבה, ככה המאוחד הזה, כל מדינה, ואפילו היותר קטנה, תמצא לה גם בטחון וגם הגנה על זכויותיה. המהלך הטבעי של החיים יביא בהכרח לידי כך; ס"ט פֵינר ורוסו טעו רק בזה, שהאמינו בהגשמתו הקרובה של הרעיון הזה. בשנת 1786, ב„ההתחלה המאומדנת של תולדות המין האנושי“ (Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte) הוא אומר, כי המלחמות הן הרע היותר גדול שמעיק על העמים, ברם לא כל כך המלחמות בעצמן כמו ההזדייניות וההכנות בלתי הפוסקות למלחמות הבאות, הזדייניות והכנות שהולכות ונעשות תמיד יותר ויותר גדולות ונוטלות מאת המדינה את כל כחותיה ואמצעיה, שבהם אפשר היה להשתמש בשביל מטרות תרבותיות נעלות ומועילות. בספרו „הדת בתוך גבולי הבינה בלבד“ (Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft) ובמאמרו „בדבר הבטוי השגור: זה יכול להיות נכון להלכה, אבל אי אפשר להשתמש בו למעשה“ (Über den Gemeinspruch: das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis), שאת שניהם פרסם בשנת 1793, הוא מטפל שוב בפרובלימת השלום, מדבר על המשפט בין-הלאומי המיוסד על חוקים פומביים, שכל המדינות תהיינה מוכרחות לציית להם, ועל רבונותו (סוקרניוּתו) של העם בתור הבסיס היחירי להבנה הדדית בין העמים ואומר, כי כל מדינה צריכה להיות מסודרה באופן כזה, שלא העומד בראש המדינה, שהמלחמה אינה עולה לו, באמת, בשום הוצאות (שהרי הוא מנהל אותה על חשבון אחרים, כלומר על חשבון העם), אלא העם בעצמו, שהמלחמה עולה לו בדמים מרובים, בדמים תרתי משמע, יביע את דעתו המחלטת אם להלחם או לחדול. כמו כן הוא מדבר ארוכות וקצרות על פרובלימות המלחמה והשלום בחבוריו האחרים (ב„בקורת הכח-השופט“ בשנת 1790, ב„תורת המשפט“ בשנת 1797, ב„האנתרופולוגיה“ וב„ריב הפ'אקולטטות“ בשנת 1798)

ואפילו בכתביו מן השנים שלפני התקופה הבקרתית נמצאים קטעי רעיונות ורמזים הנוגעים לפרובלימות הללו (1) והמוכיחים עד כמה שהוא התענין תמיד בשאלותיהן והתעמק בהן. ואת פרי כל עיונו ועמלו במקצוע זה כוללת בתוכה מחברתו הקטנה בשם „השלום הנצחי“.

סבה חיצונית להופעתה של המחברת שמשה ברית השלום, שנחתמה בבאזל באפריל 1795 בין פרוסיה וצרפת אחרי המלחמה ביניהן, שבאה בעקבי המהפכה הצרפתית. על פי ברית-שלום זו הכירה פרוסיה בריפובליקה הצרפתית וויתרה לטובתה על החוף השמאלי של נהר רהיין, אבל השאירה לעצמה, לעומת זה, בסעיף סודי של ברית זו את זכות האנפסיה של ארצות גרמניות אחרות. כי שלום זה אינו יציב ולא ימשך הרבה זמן היה ידוע מראש, שהרי ברית-שלום זו עצמה הכילה בתוכה את השליל למלחמה חדשה. כדי להראות איך צריכה להיות ברית-שלום אמיתית, שתעשה קץ לא רק למלחמה זו או זו, אלא למלחמה בכלל, פרסם קאנט את מחברתו. לשם זה הוא נתן לה גם כן צורה של ברית-שלום, כפי שהיתה מקובלת אז, — עם סעיפים פְּרָלִימִינָאָרִיִּים, דְּפִינִיטִיבִיִּים ונוספים וחוק מזה הוסיף במהדורה השניה, שיצאה לאור כעבור שנה אחת, גם סעיף סודי, כדי להדגיש, כנראה, עוד יותר את הצביעות שבברית הבאוילאית הזאת. למרות הזהירות הגדולה, שקאנט נוהר בלשונו בחוברת זאת — זהירות שהיתה הכרחית בשבילו לא רק מפני הנושא המסוכן, ביחוד בתנאים הפוליטיים של הימים ההם, אלא גם מפני שכבר היה, כידוע, נרדף על דעותיו בגלל חבורו „הדת בתוך גבולי הבינה בלבד“ — בולט, בכל זאת, אצלו הלעג המר והטון העוקץ שלו ביחס אל הפוליטיקה וצושיה.

כבר נאמר, שקאנט לא חדש בעצמו הרבה ברעיון השלום. בעיקר הדבר קדמוהו ס"ט פייר ורוסו. אפילו הקשר של השם „השלום הנצחי“ עם בית-קברות, שקאנט מתחיל בו את מחברתו, כבר נמצא אצל לייבניץ (2). ובכל זאת הצלחת קאנט במחברתו זאת להטביע לכל הימים את חותמו על רעיון השלום. הפרק הראשון של המחברת מכיל ששה סעיפים פְּרָלִימִינָאָרִיִּים בדבר השלום הנצחי. אלו הם התנאים המעשיים המוקדמים,

(1) על כל זה עיין אצל Karl Vorländer : Kant und der Gedanke des

Völkerbundes, — לייפציג, 1919.

(2) ראה פרק זה עמוד 56.

שבלעדיהם אי אפשר בכלל לשום שלום שיתקיים בעולם ושרובם לא נתגשמו עדיין עד היום הזה: א) כל ברית-שלום שהשאירו בה חומר למלחמה בעתיד אינה יכולה להחשב כלל וכלל לברית-שלום. — שלום משמעותו קץ וסוף לכל ריב ואיבה, ברם ברית-שלום מלאת צביעות וישועיות כזו אינה אלא הפסק המלחמה לזמן ידוע ולא יותר; ב) אסור לרכוש מדינה עצמאית (קטנה או גדולה, שהרי כאן אין שום ערך למדת הגודל) על ידי ירושה, חליפין, קניה או מתנה. — מדינה אינה רכוש פרטי, אלא צבור של אנשים חיים בעלי רצון וזכויות; ג) חיילות תמידיים צריכים לחדול לגמרי. בשביל מלחמת מגן מספיקה מיליציה עממית, ברם החיילות התמידיים משמשים לעולם איום למדינות האחרות ומעוררים גם אותן להזדיין יותר ויותר וחוזר חלילה עד שהשלום המזוין נעשה לבסוף יותר קשה ויותר מעיק מעצם המלחמה; ד) אסור להשתמש במלחמות ממלכתיות בשביל סכסוכים חיצוניים. הכח הכספי גם כן מאיים תמיד במלחמה ולפיכך מעורר אותה; ה) אסור להתערב בענייניה הפנימיים של מדינה אחרת. התערבות כזו היא פגיעה בזכויותיו של עם עומד ברשות עצמו; ו) אסור להשתמש בשעת המלחמה בפעולות-איבה החותרות תחת האמון ההדדי בזמן השלום, כגון שכירת רוצחים, הפרת ההבטחות להנכנעים, הסתה לבגידה במדינת האויב, וכו'.

הפרק השני, שהוא יותר עיוני, כולל שלשה סעיפים דפינטיביים. כאן מוכיח קאנט, כי המצב הטבעי אצל בני-האדם הוא מצב של מלחמה. אפילו כשאין פעולות מלחמתיות ישנה, בכל זאת, תמיד אפירות של פעולות כאלה וסכנת מלחמה מרחפת תמיד עליהם. שלום צריך, איפוא, לעשות והתנאים לכך הם: א) חמשטר של כל מדינה צריך להיות ריפובליקאני. בזה קאנט דורש לאו דוקא את הצורה הריפובליקאנית (republikanische Staatform), אלא את המושג הריפובליקאני (republikanische Regierungsart), כלומר את העיקרים הריפובליקאניים, וזאת אומרת שהשלטון המוציא לפועל את החוקים והשלטון המחוקק יהיו נפרדים (תורת מונטסקייה), שהשלטון המחוקק ימסר לבאות כח של העם, שבני העם יהיו לא נתונים אלא אזרחים המחליטים בעצמם בשאלות הנוגעות למלחמה ושלום, וכו'; ב) המשפט בין-הלאומי צריך להיות מיוסד על פדראליות של מדינות חפשיות. רק ברית בין-לאומית מתאימה לגמרי למושג המשפט בין-הלאומי, שמטרתו היחידה היא

להבטיח את השלום, וכל מי שמדבר על „משפט מלחמתי“ אינו אלא סותר את עצמו, יען כי „מלחמה“ ו„משפט“ הם מושגים מתנגדים זה לזה בהחלט; ג) זכות האזרחות-העולמית צריכה להצטמצם בתנאי האכסנאות הכללית. קאנט רוצה בזה לשחרר את העולם מסכנת המלחמות הקולוניאליות והאימפריאליסטיות, הבאות מאי-סבלנות כלפי הזרים מצד אחד ומאי-התחשבות עם זכויותיהם של התושבים המקומיים מצד שני. כדור הארץ שייך למין האנושי ולכל אדם יש זכות-ב-ב-ק-ו-ר בכל מקום וגם זכות להתעסק בכל דבר בלתי-אסור, אבל לא זכות-רכישה של ארצות, השייכות לאתרים.

בהוספה הראשונה מביע קאנט את בטחונו, שכל התנאים הללו יתגשמו סוף סוף ויביאו את השלום הנצחי. ערובה לזה נותן לנו „האמן הגדול הטבע בעצמו“, שבמהלכו המיכאני מתגלית המגמה להביא את האנושיות בדרך הפרוד אל האחדות וחובתנו היא, איפוא, לעזור לטבע להגיע לתכלית זו. בהוספה השניה (בסעיף הסודי) משתמש קאנט בדברי אפלטון הידועים בדבר הפילוסופים בתור מלכים ומסיק מהם דרישה זהירה ש„המדינות המזוינות והמוכנות למלחמה צריכות להמלך בהמפטימות (1) של הפילוסופים בדבר תנאי אפשרותו של השלום הפומבי“.

את החלק הפילוסופי ביותר של המחברת נתן קאנט בהנספחות. כאן הוא עומד על היחס שבין המוסר והפוליטיקה – קודם על המחלוקת שבין שניהם ואחר כך על האחד שביניהם. מסקנת דבריו היא, שהמדיניות האמיתית היא המדיניות המוסרית. השלום הנצחי משמש לה „תעודה מוסרית“ ובמושגי המשפט היא נעשית לדבר של ממש. את הפרק הראשון של הנספחות הוא גומר בדברים אלו: „אל זכויותיהם של אנשים חייבים להתייחס כמו אל דבר קדוש ולוא אפילו זה יעלה להשלתונות בקרבנות היותר גדולים. כאן אי אפשר לעמוד באמצע... המדיניות כלה מוכרתה לכרוע ברך לפני המשפט“. ואת הפרק השני של הנספחות ויחד אתו את המחברת כלה הוא מסיים במלים אלה: „אם הגשמת המצב של משפט פומבי, ולוא אפילו רק בהתקרבות ההולכת ומתקדמת עד לאין סוף, היא חובה, אם יחד עם זה תקותנו למצב המשפטי-פומבי היא גם מבוססה –

(1) בשם Maxime (עליון, מן המלה הרומית maxima) מצוין קאנט את הפרינציפ הסובייקטיבי של הרציה שלנו (שגן-אדם מקבל על עצמו לרצונו כחור כלל להתנהג על פיו).

אז השלום הנצחי, אשר בוא יבוא במקום בריתות-השלום, כמו שקראו להן בטעות עד היום (כי באמת הן רק שביתות-נשק), לא אידיאה ריקה וערטילאית, אלא תעודה המוצאת לאט לאט את גשומה והמתקרבת תמיד יותר ויותר (שהרי תקופות הזמן הדרושות בשביל התקדמויות שוות הולכות ונעשות תמיד, כפי שאנחנו מקוים, יותר ויותר קצרות) אל מטרתה".

מתוך הסיום הזה אנו רואים איך הבין קאנט את השלום הנצחי ואיך הוא תאר אותו לעצמו. לא אוטופיה ולא רעיון מופשט ורחוק מן החיים והמציאות, אלא דרישה מוסרית וחלק בן הצווי המוחלט שלו ועל ידי כך גם חלק מתורתו הבקרתית. המלים „השלום הנצחי” ורעיון הברית בין-הלאומית הקשור בו משמעותם כאן מטרה, העומדת לפנינו עד סוף כל הדורות ואידיאה במובן האידיאליות הבקרתית, שאולי אף פעם לא תגשם במלואה בחיים, אבל שתמיד אנו יכולים להתקרב אליה יותר ויותר.... כדי להבין את דברי קאנט צריך לדעת, כי יחד עם רוסו הוא חושב שמאחורי המדינה עומדת „האמנה (ההסכמה) ההתחלית” המשמשת לה בסיס ויסוד ושעל פיה כל בני העם מסתלקים מחרותם הטבעית (הפראית), כדי לקבל מאת המדינה בתור אורחיה את החרות התרבותית. אמנה התחלית זו, למרות פיקטיביותה, נותנת לנו את הקריטריון, שבו אפשר למוד את חוקיותה של המשטר המדיני. המצב הטבעי הוא מצב של אי-חוקיות, שבו אין שום בטחון לחיי שלום ושום ערובה בשביל ישוב העולם. „הצווי המוחלט” מחייב לפיכך את האדם לקבל עליו את המשטר האזרחי ולחיות חיים חוקיים בתוך מדינה מסודרת. אותו הדבר גם ביחס לחיי העמים והמדינות. לעת-עתה הם נמצאים עדיין במצב טבעי של חרות פראית ושל „כל דאלים גבר”. כל אחד מהם עושה על דעת עצמו מה שהוא חפץ ויכול. ברם ה„צווי המוחלט” דורש גם מאתם להסתלק מחרותם הפראית של „מלחמת הכל נגד הכל” ולקבל עליהם את המשטר האזרחי בין-הלאומי על יסוד משפט בין-לאומי פומבי ולחיות בתוך התאגדות (פֶּרְדְּרַאצִיָה) בין-לאומית. רק בדרך זו תגיע האנושיות אל המטרה המדינית העליונה שלה. זאת אומרת אל השלום הנצחי. בדרך זו הולך גם הפרוֹצֶס המיכאני של הטבע. גם הוא מוליך את האנושיות באופן הכרחי אל האחדות השלמה והגמורה, כלומר אל השלום הנצחי. האמצעים שהפרוֹצֶס המיכאני הזה משתמש בהם הם המלחמות והפרודים התמידיים

דוקא, המכריחים את האנשים לקבל עליהם, סוף סוף, כדי להנצל מהם, את החוקיות ואת המשטר המשפטי בין-הלאומי. הטבע מצד אחד והבינה הטהורה מצד השני עובדים כאן יד ביד ודבר מצוין זה משמש ערובה היותר טובה כי השלום הנצחי, שעכשו הנהו עדיין רק „חלום“, יתגשם ברוב הימים אם לא במלואו, אז בהתקרבות המידית יותר ויותר גדולה אליו. השלום הנצחי נעשה בדרך זו לעודה נצחית העומדת לפני האנושיות וחובת כל אחד ואחד מאתנו להתאמץ להתקרב אליה ולהגשימה עד כמה שאפשר יותר מהר ויותר מלא.

המחברת „השלום הנצחי“ של קאנט עוררה תיכף אחרי יציאתה לאור תשומת-לב מרובה עד למאד. למרות לקוייה הסגנוניים הגדולים, שהרי היא מצטיינת ביובש יוצא מן הכלל, בגבוב דברים ובפלפולים אסכולאסטיים, שחותם זקנותו המופלגת של קאנט טבוע עליהם, נמכרה כל ההוצאה הגדולה, שהכילה 1500 אכסמפלורים—מספר עצום בימים ההם—בשבועות מועטים ובמשך שנתים הופיעו עוד שלש מהדורות ממנה. גם בחוץ לארץ נתפרסמה המחברת במהירות גדולה בתרגומים שונים (בדינית, באנגלית וביחוד בצרפתית) עד שנתפשטה אז אפילו השמועה, שקאנט הוזמן לצרפת המהפכנית, כדי „לחקוק שם חוקים ולהשרות שם שלום ושלום“.

ברם היא עוררה גם התנגדות נמרצה מצדדים שונים וספרות שלמה נוצרה בעדה ונגדה. הימים היו אז ימי מלחמות מרובות וההתענינות בפרובלימות של מלחמה ושלום היתה גדולה וכללית. מיד אחרי המלחמות לרגלי המהפכה הצרפתית באו המלחמות הנפוליוניות הנוראות. העולם טבע בים של דם ואש. ההרס היה גדול מנשוא. בכל מקום באירופה ובאמריקה התעוררה מחאה גדולה ומרה נגד השגעון הצבאי והברבריות של ההרג והאבדון ההדדי. ומצב זה של תסיסה וסערת הרוחות הוליד והביא לעולם את תנועת השלום.